

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.19>

Г. О. Попадинець

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК ЗАСАДА ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ

У статті аналізуються основоположні принципи правового статусу біженців у Конвенції про правовий статус біженців 1951 року якими є принцип поваги до прав людини, рівності, недискримінації, невисилки, невидачі, добровільної репатріації, конфіденційності, свободи пересування. Зауважено, що всі принципи правового статусу біженців ґрунтуються на ідеї природного права. Зазначено, що усталеним трактуванням поняття «біженець» є трактування його як вимушеного мігранта, який залишає свою країну не з власної волі, а внаслідок певних об'єктивних причин.

Встановлено, що Конвенція 1951 року містить певні критерії, підпадаючи під які, особа може бути визнана біженцем, це – обґрунтований страх та причини переслідування; перебування за межами своєї країни, неможливість чи небажання користуватися захистом своєї країни тощо.

Досліджено, що у науці міжнародного права принципи правового статусу біженців за змістом поділяють на дві категорії: універсальні і спеціальні. До універсальних відносять принцип поваги до прав людини, рівності та заборони дискримінації, до спеціальних – невисилки, невидачі, конфіденційності особистих даних, добровільної репатріації, свободи пересування.

З'ясовано, що принцип поваги до прав людини є одним з визначальних принципів, порушення якого зумовлює процес міграції; принцип рівності забезпечує рівні права біженців з правами громадян країни перебування, принцип недискримінації дає право на захист незалежно від раси, кольору шкіри, політичних чи інших переконань; принципи невисилки і невидачі передбачають заборону переслідування та можливість видачі біженців у виняткових випадках; принцип добровільної репатріації дає можливість повернення біженців у свою країну; принцип конфіденційності захищає від розголошення особистих даних; принцип свободи пересування забезпечує вільне пересування біженців країною притулку.

Зазначено, що міжнародні принципи правового статусу біженців за допомогою імплементації у внутрішньодержавне право знаходять своє відображення у принципах національного права, що стосуються осіб визнаних біженцями.

Ключові слова: міжнародні принципи, держава, міжнародне право, права і свободи людини, міграція, міграційна криза.

Постановка проблеми. Основоположними і невід'ємними правами людини, згідно ідеї природного права, є право на життя, свободу, право на здоров'я, освіту і т.п. Природне право людини жити у безпеці закріпила Женевська Конвенція про статус біженців, як міжнародний договір, ухвалений 28 липня 1951 року ООН для захисту прав біженців у Європі після Другої світової

війни та розширена для розв'язання проблеми переміщення для решти світу у 1967 році. Дотримання цих прав зобов'язалися всі країни, які ратифікували зазначений договір.

Сьогодні міграційні процеси стали невід'ємною ознакою світової сучасності, а міграційна криза 21 століття набула безпрецедентних масштабів. За даними Управління Верховного

комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), на кінець 2022 року кількість біженців у світі становила 35,3 мільйона, що на понад вісім мільйонів більше, ніж роком раніше.

Зовнішні і внутрішні конфлікти, політична, релігійна, соціально-економічна, правова нестабільність у державах, екологічна криза, зміна клімату планети стали причинами міграції та порушення природних прав і свобод людини. Разом з тим, питання захисту прав біженців та контроль за їхнім перебуванням у країні-притулку пов'язані ще із нелегальною міграцією, боротьбою з організованою злочинністю, з бідністю у країнах «третього світу». Останніми роками проблема усугубилася масштабними війнами в Сирії, Ізраїлі, Росії з Україною. Однак, Конвенція про статус біженців покликана захищати правовий статус біженців незалежно від причини їхньої міграції, а самі міграційні процеси показали взаємозалежність країн у вирішенні цієї проблеми, як однієї для всіх глобальної. Тому тема правового статусу біженців та проблеми її вирішення завжди були предметом аналізу і вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус біженців у своїх наукових працях досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Серед них: А. Дяченко «Теоретичні основи дослідження державної міграційної політики: аналіз понятійно-категоріального апарату», О. Безпалова «Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві», О. Городецький «Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи». О. Котляр «Принцип недискримінації у праві біженців», В. Чуєнко «Принципи міжнародно-правового статусу біженців», А. Бакала «Поняття, сутність та види міграції у контексті сучасності», В. Завгородня, Є. Полянська. «Поняття та категорії вимушених мігрантів у міжнародному праві», Л. Біла-Тіунова «Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування», М. Сірант «Статус біженців у Європейському Союзі» та ін.

Проте світова нестабільність, сучасні війни, що супроводжуються міграційними процесами спонукають до продовження дослідження правового статусу біженців, а тому це питання не втрачає своєї актуальності.

Мета статті. Метою статті є аналіз основоположних принципів правового статусу біженців на основі природного права людини та Конвенції про правовий статус біженців 1951 року.

Виклад основного матеріалу. Біженці є особливою і найбільш вразливою категорією світових міграційних процесів. Під цим поняттям розуміють будь-яку особу, яка, мігруючи у чужу країну, прагне захиститися від правових, ідеологічних, релігійних переслідувань у своїй країні, несвободи, громадянських конфліктів, війни, економічної і екологічної кризи і т.п. Біженець залишає країну свого національного чи етнічного походження не з власної волі, а під тиском певних обставин, тобто характер переміщення таких людей є вимушений. Ніхто не прагне і не хоче стати біженцем з власної волі. Бути біженцем – це не просто переїхати в чужу країну, це жити у вигнанні, у повній залежності від інституцій іншої країни у питаннях продовольства, одягу, житла, забезпечення предметами першої необхідності [1, с. 61-70].

А. Дяченко і Н. Колесніченко, характеризуючи поняття «біженець» зазначають, що для цієї категорії мігрантів характерна раптовість, нервозність ситуації, невідповідність до від'їзду, невизначеність нового місця проживання, відсутність необхідних зв'язків та інформації про можливості працевлаштування тощо [2; 3].

Сьогодні доволі поширеною точкою зору є розуміння того, що сучасне право біженців (Refugee Law) стало самостійною галуззю міжнародного права з сукупністю норм і принципів, які покликані захищати інтереси біженців, як найбільш вразливої групи зовнішньопереміщених осіб. На офіційному сайті ООН право біженців (Refugee Law) трактується як надання міжнародного захисту біженцям на основі принципів верховенства права і поваги до прав людини відповідно до міжнародних актів про біженців та інших документів з прав людини [4].

Принципи правового статусу біженців є основоположними засадами, керівними ідеями, що визначають зміст і сутність їх правового становища у рамках міжнародного права, обмежують права держав щодо дотримання природних прав людини, виконують правозахисну функцію. При цьому, імплементація міжнародного права у внутрішньодержавне не втрачає свого міжнародно-правового значення.

Зазначимо, що «Сенс ідеї природних прав полягає у визнанні того, що разом з правом, створеним у державі людьми (тобто позитивним правом), існує природне право, яке є глибшим, ґрунтовнішим, засадничим у житті людей феноменом і джерелом якого є сам природний порядок речей – у суспільстві та природі» [5]. Ці ідеї використовували і розвивали Г. Гроцій,

Б. Спіноза, Т. Гоббс, Самуїл фон Пуфендорф, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, С. Оріховський та ін.

Конвенцією 1951 року визначено принципи на яких ґрунтується правовий статус біженців, які регулюють відносини між особою, визнаною біженцем і приймаючою державою. Є. Микитенко вважає, що це «конкретна форма реалізації раніше встановленого правового становища даної особи на території країни притулку» [6, с. 38]. Тобто це взаємини, які забезпечують і гарантують права біженцю.

Принципи правового статусу біженців прийнято поділяти на дві групи: загальні, що виходять з концепції природно-правових прав людини, є універсальними, первинними і визначальними стосовно державного права, у яких конкретизується зміст загальнолюдських цінностей, таких як гуманізм, справедливість, рівність, свобода, визнані всіма цивілізованими державами, вважаються стандартом дотримання прав і свобод людини і спеціальні, розроблені державами для реалізації матеріальних і процесуальних норм правового статусу.

До фундаментальних, загальних принципів, які дають можливість біженцям реалізувати свої права, відносять принцип поваги до прав людини, принцип рівності та заборони дискримінації.

Зміст принципу поваги до прав людини полягає в зобов'язанні держави, яка є приймаючою стороною, сприяти дотримання прав людини і основних свобод відповідно до ст. 1 Статуту ООН в якому зазначається «...сприяння миру та безпеці шляхом сприяння співпраці між націями через освіту, науку та культуру для розвитку загальної поваги до справедливості, до верховенства права та за права людини та основні свободи для всіх народів світу, незалежно від раси, статі, мови чи релігії...», [7] та «Здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем... в заохоченні та розвитку поваги до прав людини та основних свобод незалежно від раси, статі, мови та релігії» [7]. Цей принцип знайшов своє відображення у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права: «Ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього Пакту... не допускається...» (ч.2, ст.5) [8].

Ідеї природного права лежать і в основі принципу рівності, фундаментальність якого проголосила Загальна декларація прав людини 10.12.1948 року. «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах (ст. 1)

і «Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом» (ст.7) [9]. Принцип рівності міститься і у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права «Кожна держава зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, ...без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини» (ч.1 ст.2) [8].

Особливим принципом є принцип заборони дискримінації, який характеризується будь-якою відмінністю, виключенням, обмеженням або перевагою за ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, яка має на меті або наслідком знищення чи применшення визнання, використання або здійснення всіма особами на рівних умовах усіх прав і свобод. Таке визначення дискримінації подає Комітет ООН з прав людини у Зауваженнях загального порядку № 18: недискримінація, на XXXVII сесії (1989), п. 7) [10]. Захист від дискримінації міститься у ст. 7 Загальної декларації прав людини 10.12.1948 р., де зазначається: «Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації...», у ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Користування правами та свободами,... має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [9].

Спеціальними принципами правового статусу біженців є принципи, які спільно розроблені державами і у яких відображені особливості становища біженців у світі. До них відносять принцип невисилки, принцип невидачі, конфіденційності особистих даних, добровільної репатріації, свободи пересування. В основі зазначених принципів також природне право кожної людини на безпечне життя, свободу волевиявлення, пересування тощо. До проблем осмислення співвідношення свободи, справедливості, страху, безпеки постійно зверталися Т. Гоббс, Ю. Габермас, А. Гонет, О. Гьофе.

Визначальним принципом є спеціальний принцип «невисилки», сутність якого полягає

у забороні примусової висилки або повернення біженців будь-яким способом до кордонів країни, де існує загроза життю чи свободі із-за раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань (ч. 1 ст. 33 Конвенції про статус біженця) [11]. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН закликала держави «поважати основоположний принцип невисилки, від якого не допускаються відступлення» [11].

Принцип «невисилки» включений у законодавчі акти багатьох європейських країн, забезпечує реалізацію права людини шукати притулок в іншій країні, є захистом і гарантією від примусового повернення в країну походження. Його закріплено в різних формах у декількох міжнародних документах, що стосуються надання статусу біженців та прав людини, зокрема, у ст. 33.1 Конвенції 1951 р. [11], у ст. 14 Загальної декларації прав людини [9], у ст. 8 Декларації про захист всіх осіб від насильницького зникнення Генеральної Асамблеї ООН [12]. У цих документах закріплено заборону державам висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є підстави загрози небезпеки насильницьких дій проти цієї особи.

Окрім того, принцип невисилки (*non-refoulement*) знаходимо і в інших багатосторонніх договірних документах у сфері прав людини, а саме: у ст. 45 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни [13], у ст. 3 Декларації ООН про територіальний притулок, у ст. 3 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких і нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання [14] та ін.

Спеціальним принципом, є принцип невидачі (*non-expulsion*). Зміст цього принципу виходить із принципу невисилки (*non-refoulement*), тому у тексті Конвенції про статус біженців прямою нормою його не визначено. Проте, аналіз ст.ст. 32 і 33 Конвенції про статус біженців дає підстави вважати, що існує заборона видачі переслідуваних осіб на запит держави. Проте зазначено, що «ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину» [11]. Отже, Конвенція закріпила правову можливість видачі біженців тільки у виняткових ситуаціях «з міркувань державної безпеки або

громадського порядку» [11]. Норма зобов'язує біженців поважати закони країни перебування і передбачає суверенітет держав щодо обмеження суспільно-небезпечних дій біженців, а отже, носить попереджувальний характер [15, с. 64].

Наступним спеціальним принципом є принцип добровільної репатріації, правову основу якого забезпечує положення ст. 13 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну» [9]. Принцип добровільної репатріації здійснюється свідомим волевиявленням особи, зобов'язує країну етнічного чи громадянського походження забезпечити безпеку та гарантії відновлення її правового статусу. Біженець повинен бути поінформований щодо своєї фізичної, матеріальної та правової захищеності з врахуванням особливих своїх потреб, наприклад таких як возз'єднання сім'ї.

Правову безпеку біженцям складає принцип конфіденційності особистих даних, який також є спеціальним принципом правового статусу. Цей принцип забезпечує правову основу надання інформації про особу з врахування законного інтересу країни-запитувача та гарантує право на конфіденційність.

Фундаментальним принципом є принцип свободи пересування, що забезпечує біженцям право обирати місце проживання та вільно пересуватися в межах території країни перебування, за умови законного проживання. Зазначена свобода пересування регламентується ст. 26 Конвенції про статус біженців «за умови дотримання всіх правил, які зазвичай застосовуються до іноземців за тих же обставин» [11]. Тобто держави-учасниці не можуть вводити будь-які обмеження щодо реалізації даного принципу стосовно біженців.

Висновки і пропозиції. Отже, основоположні принципи правового статусу біженців, ґрунтовані на ідеї природного права, забезпечують фундаментальні права і свободи людини на життя, освіту, гідність, рівність, волевиявлення, безпеку переслідування. Кожна держава, яка приєдналася до Конвенції, в основі законодавства якої принцип верховенства права, повинна брати участь у найефективнішому забезпеченні міжнародного захисту біженців, розробляти і впроваджувати у національну систему міжнародні стандарти їхнього захисту для подолання проблем сучасних міграційних викликів.

Список використаної літератури:

1. Тиндик Н.П. Еволюція статусу біженця у міжнародно-правовій практиці. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: 36. наук. праць. Донецьк :ДЮІ ЛДУВС, 2007. № 4. С. 61–70.
2. Дяченко А. Теоретичні основи дослідження державної міграційної політики: аналіз понятійно-категоріального апарату. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 2(33). С. 6-13.
3. Колесніченко Н. «До проблеми визначення поняття «біженець». Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Політологія. 2016. Т. 273, Вип. 261. С. 29-33.
4. Refugee Law. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/thematic-areas/international-law-courts-tribunals/refugee-law/>
5. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: монографія. /Кол. авторів; За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.
6. Микитенко Є. Щодо особливостей правового регулювання статусу біженців. *Науковий вісник Міжнар. гуман. у-ту*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Т. 1. С. 38-40.
7. Конституція ЮНЕСКО (Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Загальна декларація прав людини 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
10. Що таке дискримінація? URL: <http://amnesty.org.ua/materiali/materiali-kampaniyi/shho-take-diskriminatsiya/>
11. Конвенція про статус біженців від 29.07.1951 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225#Text
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
14. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
15. Городецький О. Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи. *Право і державне управління*. 2020. № 2. С. 62-68.

Popadynets H. O. Natural law as the basis of the legal status of refugees

The article analyzes the fundamental principles of the legal status of refugees in the 1951 Convention on the Legal Status of Refugees, which are the principles of respect for human rights, equality, non-discrimination, non-refoulement, non-extradition, voluntary repatriation, confidentiality, and freedom of movement. It is noted that all the principles of the legal status of refugees are based on the idea of natural law. It is noted that the established interpretation of the term «refugee» is the interpretation of him as a forced migrant who leaves his country not of his own free will, but as a result of certain objective reasons.

It is established that the 1951 Convention contains certain criteria, falling under which a person can be recognized as a refugee, these are – well-founded fear and reasons of persecution; stay outside the borders of one's country, inability or unwillingness to use the protection of one's country, etc.

It has been studied that in the science of international law, the principles of the legal status of refugees are divided into two categories: universal and special. Universal ones include the principle of respect for human rights; equality and prohibition of discrimination, to special ones – non-deportation, non-extradition, confidentiality of personal data, voluntary repatriation, freedom of movement.

It was found that the principle of respect for human rights is one of the defining principles, the violation of which determines the process of migration; the principle of equality ensures equal rights of refugees with the rights of citizens of the host country, the principle of non-discrimination gives the right to protection regardless of race, color, political or other beliefs; the principles of non-refoulement and non-extradition provide for the prohibition of persecution and the possibility of extradition of refugees in exceptional cases; the principle of voluntary repatriation makes it possible for refugees to return to their country; the principle of confidentiality protects against the disclosure of personal data; the principle of freedom of movement ensures free movement of refugees in the country of asylum.

It is noted that the international principles of the legal status of refugees with the help of implementation into domestic law are reflected in the principles of national law concerning persons recognized as refugees.

Key words: international principles, state, international law, human rights and freedoms, migration, migration crisis.